MATHS ISACSON

Den högindustriella epoken

Epoker, avgränsade längre perioder, är konstruktioner, gjorda utifrån teoretiska överväganden och empiriska kännemärken. Periodiseringar skärper vår iakttagelseförmåga och får oss att fokusera dominerande fenomen och strömningar i tiden. Men vi bör samtidigt kritiskt pröva alla former av gränsdragningar. Hur vi ringar in och avskiljer t ex den industriella epoken har betydelse på flera sätt, inte minst för alla som arbetar på museer och inom kulturmiljövården. Gränsdragningen säger att det under den urskilda epoken finns något säreget varpå vi bör rikta blickarna, lägga vår tid och ekonomiska resurser.

Det industriella genombrottet

Historieböckerna förlägger det industriella genombrottet i vårt land till strax efter mitten av 1800-talet. Från denna tid steg snabbt industrins andel av ekonomin, varuproduktionen och sysselsättningen samtidigt som industriproduktionen bidrog till förändringar av livsformer, sociala förhållanden, samhällets infrastruktur och institutioner. Men som forskare under senare årtionden har visat, var det snarare ett genombrott som skedde i tre vågor över ett halvsekel, och som dessutom föregicks av en period med en genomgripande förnyelse av jordbruket och med regionalt omfattande tidigindustriella, icke-agrara, verksamheter, framförallt järnhantering, saluslöjd och trävaruhantering. Regionalt var marken väl förberedd

Kockumskranen i Malmö hamn 1986.
FOTO GÖRAN STRANDBERG, PRESSENS BILD

när de första mekaniska textilfabrikerna startade under 1830-talet, när ångsågarna etablerades längs norrlandskusten från början av 1850-talet, när mekaniska verkstäder, järn- och stålverk uppfördes under 1870-talet samt när de nya stora verkstäderna, massafabrikerna och konsumtionsvarufabrikerna byggdes under den ekonomiska boomen på 1890-talet.

Senast vid krigsutbrottet 1914 var Sverige en industrination. Den bortre parentesen väljer jag ändå att förlägga till 1870-talet. Vid denna tid expanderade industriproduktionen och påverkade snart samhällslivet och levnadsvillkoren för växande grupper av människor. Människor kunde genom att se sig omkring i landskapet ana att något nytt annorlunda höll på att ta form. Fabriker, industrisamhällen och järnvägar byggdes. Människor lämnade torp och gårdar. De sökte sig från landsbygden till industriorter och städer eller vidare till Nordamerika. Landets gamla institutioner utsattes för ett omvandlingstryck och reformerades eller ersattes efterhand av nya lagar, normer och konventioner. Den industriella driften påverkade från denna tid människors världsbild, språk och handlande. Om vi håller oss till kvalitativa kännetecken är 1870-talet en lämplig bortre tidsmarkör.

Den industriella slutpunkten

Med samma kriterier bör den hitre gränsen kunna förläggas till 1980-talets första hälft. Från denna tid försköts fokus i det offentliga samtalet från industriproduktion och varukonsumtion till konsumtion i alla dess former, liksom till aktie- och fastighetsmarknader, till tjänstesektorn samt från nation till region och övernationella enheter. Transformationen inleddes med stor dramatik i mitten av 1970-talet. Från denna tid stängdes ett stort antal äldre fabriker i Sverige och övriga västvärlden. Totalt minskade antalet sysselsatta inom svensk industri (inkl gruvor men exkl byggsektorn) från 942 000 år 1975, till 780 000 tio år senare samt till 750 000 vid övergången till 1990-talet. Snart följde en ny stor nedgång. Enbart järn- och stålindustrin tappade 40 procent av jobben under perioden 1975–1984. Parallellt skedde en förändring i synen på bl a individ och kollektiv, offentligt och privat, arbete och pengar. Det sena 1970- och det tidiga 1980-talet såg också ett växande missnöje med politiker, etablerade organisationer och gamla lösningar. En ny samhällsdiskurs tog form.

Svensk industri skall nu inte räknas ut helt och hållet. Tvärtom. Den lever alltjämt, och därtill i uppenbar välmåga efter några år av ägarbyten, neddragningar och teknisk förnyelse. Vissa forskare vill snarast karakterisera den omställning vi nu befinner oss i som den *tredje industriella revolutionen.* Om fabriken och de "stela" mekaniska anordningarna kännetecknade den första revolutionen (i Sverige under 1870-talet), utmärktes

den andra revolutionen av en övergång till massproduktion för en massmarknad (i Sverige efter 1945) och den tredje, som vi står mitt i, av en flexibel specialisering. Löpande band och andra stela produktionssystem i hierarkiska organisationer ersätts idag av lösare nätverk där traditionella gränser är utsuddade. Kundernas intressen och skiftande smak står i fokus. Varje individ i produktionskedjan skall ha en bred kompetens, får ta ett stort ansvar och måste vara beredd på förändringar och nya situationer.

Kanske upplever vi just nu bara en ny industriell revolution och behöver därför inte ägna tid och kraft åt att fundera över vad som har kännetecknat den industriella epoken. Så kan det vara, men det går ändock inte att bortse ifrån att det har skett genomgripande förändringar under de senaste 15 åren. Industriföretag och industriell produktion har inte samma dominerande ställning i arbets- och samhällslivet, de sätter inte lika djupa spår i människors vardagsliv och tänkesätt. Av dessa skäl vill jag urskilja perioden från 1870-talet till 1980-talet som *industrialismens epok* i vårt land. Den industriella produktionen utgjorde under de dryga hundra åren ett grundackord i samhället och påverkade efter hand allt fler delar.

Här föredrar jag samtidigt en betydligt snävare period. Mitt syfte är att rikta strålkastarljuset mot en period som på ett mer distinkt sätt skiljer ut

En industriorts årsringar. Gustavsberg 1997.
FOTO NISSE CRONESTRAND, TEKNISKA MUSEETS ARKIV

sig som industrins storhetstid, en tid då industriell verksamhet inte blott var ett grundackord utan motorn för den ekonomiska tillväxten, styrande för välfärdsbygget, vardagstänkandet och politiken. Den period jag vill lyfta fram i det följande har jag valt att rubricera som den *högindustriella epoken.*

När börjar respektive slutar denna epok? Svaret beror delvis på vilka verktyg vi utnyttjar i vår analys. Jag är ekonomihistoriker och använder som mina kollegor med förkärlek ekonomiska tal och sifferserier. Våra data presenterar vi i tabeller och diagram. Låt oss se på några historiska diagram, utarbetade av Lennart Schön, professor i ekonomisk historia i Lund. Schön har lagt ned stor tankemöda på att kartlägga och tolka den svenska ekonomins långsiktiga cykler. Vilken period skiljer då ut sig som den högindustriella vid en kvantitativ studie av de senaste drygt hundra årens ekonomiska utveckling?

En kvantitativ avgränsning

Vi börjar vår granskning med siffrorna för två vanliga parametrar:

- sysselsättning
- produktionsvolym.

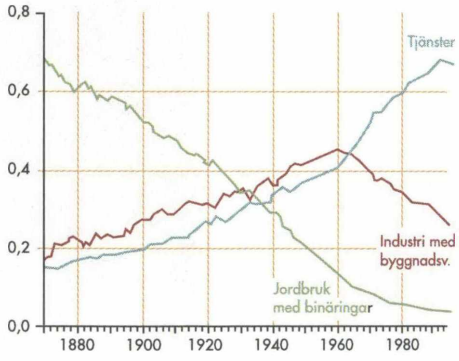
De siffror som ligger till grund för diagrammen innehåller ett visst mått av osäkerhet. Ändock har Schön och andra forskare med hjälp av avancerade statistiska metoder justerat för en rad fel och brister i primäruppgifterna. Några andra bättre sifferserier finns nu inte utan vi får förlita oss på dessa.

Det första diagrammet visar andelen sysselsatta, indelade i tre huvudnäringar, *Jordbruk med binäringar, Industri och bygg* samt *Tjänster* (exkl obetalt hemarbete) från 1870 till mitten av 1990-talet.

Inte helt förvånande sysselsatte *Industri och bygg* långt färre personer än *Jordbruk* med binäringar under senare delen av 1800-talet och i början av 1900-talet. Industrins, liksom tjänsters, andel av sysselsättningen steg dock långsiktigt medan den stadigt sjönk för *Jordbruk med binäringar.*

1930 var *Industri och bygg* i fatt och passerade landets gamla huvudnäring, men världsdepressionen kom emellan och kastade ut tusentals industri- och byggnadsarbetare i arbetslöshet. Återhämtningen var dock snabb och redan från mitten av 1930-talet dominerade *Industri och bygg* svensk arbetsmarknad. Vi ser också att tjänstesektorn från början av 1920-talet krympte avståndet till industrin, ett avstånd som hade vidgats i slutet av 1800-talet då industriproduktionen kraftig expanderade.

Diagram 1.
Andelar sysselsättning exkl obetalt hemarbete 1870–1994. Anmärkning: Diagrammet visar andelar och ej antalet sysselsatta personer.
GRAFIK TOMAS MODIN

Industri och byggs andel av sysselsättningen steg långsiktigt från början av 1940-talet till 1960, då sektorn hade ca 45 procent av samtliga sysselsatta. I absoluta tal ökade antalet sysselsatta inom industrin (utom bygg) under denna period från 638 000 till 897 000 personer. Från början av 1960-talet, under en period då sysselsättningen inom industrin alltjämt steg, föll, först långsamt men snart allt snabbare, *Industri och byggs* andel av sysselsättningen medan *Tjänster* visade en uppåtgående trend. I början av 1990-talet hade tjänstesektorn nått samma höga nivå som *Jordbruk* med binäringar hade haft omkring 1870.

Diagrammet ger underlag för åtminstone ett par slutsatser:

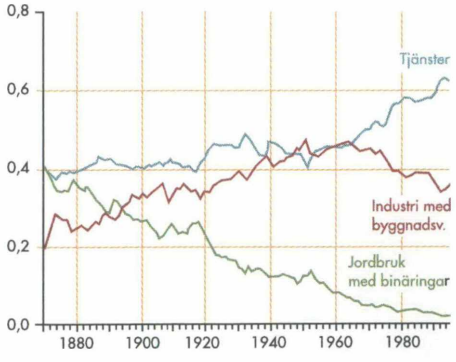
1. Det var under en relativt kort period, 1935 till ca 1965, som *Industri och bygg* dominerade svensk arbetsmarknad.
2. Sett till andelen arbetstillfällen har *Industri och bygg* aldrig haft samma stora betydelse som *Jordbruk* med binäringar eller *Tjänster.* Om vi använder sysselsättningen som avgörande kriterium för slutsatsen om Sverige som en industrination fordras en närmare förklaring.

Mitt andra diagram visar landets tre huvudnäringar och deras andelar av bruttonationalprodukten (BNP, exkl obetalt hemarbete) 1870–1994. Diagrammet ger heller inget stöd för påståendet om Sverige som en utpräglad industrination.

Diagrammet visar:

1. att *Tjänster* under nästan hela perioden har lämnat störst bidrag till BNP.
2. att endast under en kort period, från de sista åren av fyrtiotalet fram till strax efter mitten av sextiotalet, var *Industri och byggs* andel av BNP större än eller i nivå med *Tjänster.*

Diagram 2.
Andelar av BNP exkl obetalt hemarbete 1870–1994.
GRAFIK TOMAS MODIN

Bilden behöver dock kompletteras. Väljer vi att justera BNP-siffrorna för prisförändringar som skett under den dryga hundraårsperioden förbättrar *Industri och bygg* sin position högst betydligt, inte minst under de senaste årtiondena. *Diagram 3* visar dessutom att värdet av tjänsteproduktionen redan under industrialismens genombrott på 1870-talet var högre än det värde som producerades i *Jordbruk* med binäringar. Vi kan också se att industrins värdeandel steg brant uppåt i början av det industriella genombrottet. Det dröjde dock ända till slutet av 1940-talet innan industrisektorn passerade tjänstesektorn. Denna tätposition behöll industrisektorn fram till 1990-talet. Industriföretagens produktivitet var långt högre än för företag i andra sektorer. Förklaringen är att industritillverkningen efter den djupa

ekonomiska krisen i början av 1920-talet på ett helt annat sätt än inom andra sektorer blev föremål för omfattande rationaliseringar. *Diagram 3* ifrågasätter dessutom åter ståndpunkten att industrisamhället redan har ersatts av tjänste-, service- eller informationssamhället.

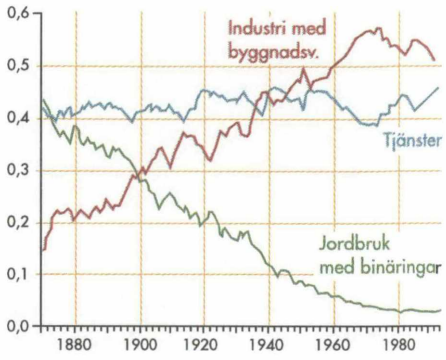

Diagram 3.
Andelar av BNP-volym exkl obetalt hemarbete 1870–1990. 1910/12 års prisnivå.
GRAFIK TOMAS MODIN

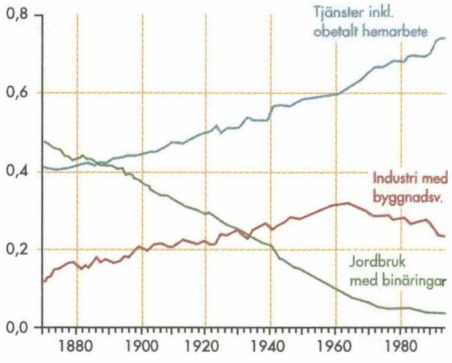
Hemarbete

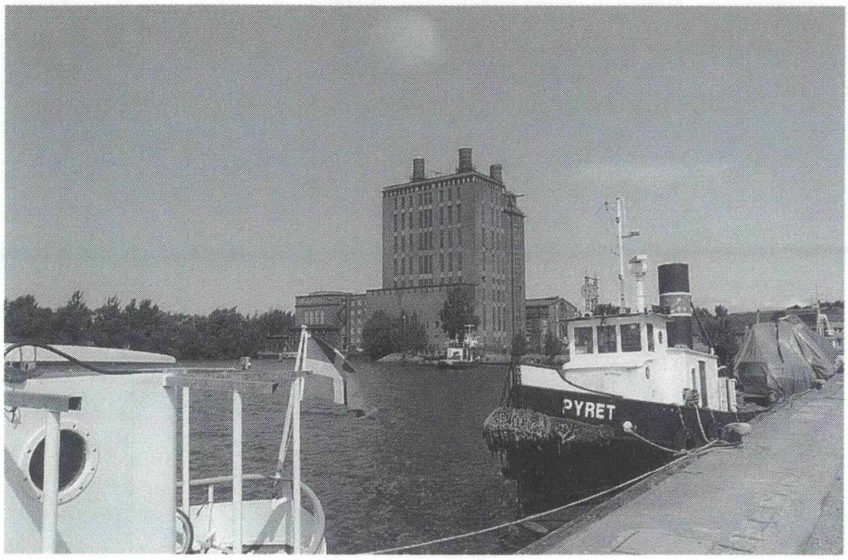
Med *människan* och hennes aktiviteter i centrum för vårt intresse har de tre diagram jag hittills presenterat en stor och allvarlig brist. Diagrammen tar inte hänsyn till hemarbete och annat obetalt arbete, dvs det arbete som kvinnor till mycket stor del har utfört.

Schön har även försökt beräkna omfattningen av det obetalda hemarbetet, en skattning som ger en radikalt annorlunda bild än dem vi hittills har tagit del av. Ser vi till den totala sysselsättningen har *Industri och bygg* aldrig svarat för mer än knappt en tredjedel. (Se *Diagram 4.*) Kan vi då överhuvudtaget prata om Sverige som en industrination och är det då klokt att ägna sig åt något, som det förefaller, perifert som industriarvet? Är det åter ett belägg för att det är vi män som har tolkningsföreträdet?

Diagrammen visar klart och tydligt att tjänster i alla dess former under de senaste dryga hundra åren har sysselsatt en helt övervägande del av landets arbetskraft och att tjänstesektorns bidrag till BNP sedan lång tid tillbaka har varit nog så betydande. Kanske borde vi istället ägna större kraft åt arvet efter hemarbetet eller det betalda tjänstearbetet? Men det gör vi inte, vilket i och för sig är att beklaga. Samtidigt finns det nämligen starka skäl att vid övergången till 2000-talet förstärka vårt arbete med industriarvet, med att dokumentera, bevara, vårda, forska och förmedla kunskaperna om vårt industriella arv. Jag vill hävda att detta är en mycket angelägen uppgift, trots att det är många i dagens Sverige som inte känner igen sig i industriarvsdiskursen: människor som under senare år flyttat till Sverige, personer födda från slutet av 1960-talet, alla som arbetat inom den viktiga men krympande jordbrukssektorn eller inom den växande tjänstesektorn och som individer saknat direkta kontakter med industrin och industrins miljöer.

Diagram 4.
Andelar sysselsättning inkl. obetalt hemarbete 1870–1994.
GRAFIK TOMAS MODIN

Hamnen och Pannhuset i Västerås. Här hölls på sensommaren 1999 en industrihistorisk "mässa".
FOTO TONY BERGLUND

Varför industriarvet?

Jo, för även om industrin varken från sysselsättningssynpunkt eller som andel av BNP dominerat mer än under en kortare period, i knappt fem årtionden, har industriell drift och byggenskap som inga andra mänskliga verksamheter tidigare i historien omskapat landskapet, förändrat människors livsvillkor, tänkesätt och umgängesformer. Framförallt under perioden 1935–1985 präglade industriproduktionen våra föreställningar om tid och rum, region, individ och kollektiv, kön, generation, arbete och icke-arbete, osv. Därför är det en angelägen uppgift att idag avsätta tid och resurser för att fördjupa våra kunskaper om det industriella arvet för just denna femtioårsperiod, och då både det materiella och det immateriella arvet.

Denna kunskap behöver vi för att förstå vad vi har med oss i bagaget när vi lämnar 1900-talet, dels i form av byggnader, föremål, transportleder och miljögifter i naturen och dels i form av normer, värderingar, föreställningar, lagar och förordningar.

Den högindustriella fasen

I värdesiffror har varuproduktionen inte minskat sedan slutet av 1980-talet. Tvärtom, men dagens industriella drift skiljer sig i växande grad från den vi känner från perioden från mitten av 1930-talet och femtio år framåt. I den tredje industriella revolutionen skalas allt utöver kärnverksamheten obönhörligen bort. Personalbehovet krymper genom informationstek-

nologin, organisationsförändringar, den globala arbetsdelningen samt ny resurssnål och effektiv produktions- och transportteknik. De som jobbar kvar i de svenska fabrikerna lär sig att vara flexibla och ständigt beredda på att utvidga sin kompetens. Företagen gör sig av med onödiga lokaler och flyttar arbetsintensiv tillverkning till länder och regioner där lönekostnader och markpriser är lägre. Lokaler säljs av eller lämnas öde.

Under den *högindustriella epoken* 1935–1985 utgjorde fabrikerna ett dominerande inslag i många städer och regioner. Regeringspartiet hade sin politiska bas bland den växande gruppen industriarbetare och tjänstemän, vinsterna togs via skatter och avgifter ut i ett gigantiskt välfärdsbygge och de sociala skillnaderna minskade. Människor litade på staten, de stora företagen och de stora organisationerna. De borgade för fortsatt tillväxt och fortsatta reformer.

Det stora ointresset för perioden

Förvånansvärt nog är det samtidigt just denna period som är minst utforskad och minst utsatt för bevarandeinsatser. Forskningsinstitutioner, museer och kulturmiljövård har i begränsad utsträckning ägnat sig åt industrins verksamhet och människors levnadsvillkor under denna period.

De tidigindustriella järnbruken, textilfabrikerna och sågverken har undersökts och resurser har använts för att bevara och vårda dess spår i landskapet. I en tid när det krävts prioriteringar har det varit klokt att satsa på dessa äldsta lämningar av industriell drift. Paradoxalt nog är situationen bättre för de två senaste årtiondena. Genom *Samdok,* de kulturhistoriska museernas nätverk för utforskning av det samtida Sverige, har industriell drift i olika delar av landet dokumenterats och föremål har samlats in från början av 1980-talet. Men historiska studier hör inte till Samdoks uppdrag och museerna har haft en tillräckligt svår uppgift att omhänderta och vårda det mycket gamla och att få fram resurser för samtidsdokumentationer. Perioden 1935–1985 har blivit över.

Det finns även andra tänkbara förklaringar till forskarnas och museernas ringa intresse för den period jag här valt att kalla den högindustriella. Landets museer har väl aldrig riktigt mäktat med att skildra det senaste halvseklets historia, dvs museitjänstemännens egen livsperiod. Den egna tiden har inte tillhört museernas omedelbara arbetsområde, som först och främst har varit inriktad på perioden bortom "mannaminne". Många har valt att arbeta på en kulturinstitution, väl avskild från industrins massproducerande värld.

Politiker, museibesökare, anställda och finansiärer har också önskat denna inriktning på den äldre historien, på jordbruk, hemslöjd och hant-

verk, liksom på enskilda framstående personer och regionala särdrag i livsformer och kultur. I sina stora utställningar har museerna fokuserat på det som ansetts genuint och säreget, på sådant som i tydlig polemik mot industrins samtida massproduktion uttolkats som *Kvalitet* med stort K. Den industriella vardagen har snarare förknippats med motsatsen, med kvantitet och förflackning, med utsläpp i natur och vatten, med stress och sociala konflikter. Vem vill väl ägna sin vardag åt massproducerat elände och likriktning?

Intresset har varit lågt bland museitjänstemän och forskare födda på 1930-, 1940- och 1950-talen så länge industrin fanns där, smutsig och påtaglig i vardagen. Först när den läggs ner, byter skepnad och lämnar sina gamla lokaler förmår vi med nya ögon ta in det som inte för alls länge sedan ansågs fullt och trist. Denna övergång och omtolkning hanterar vi inom ramen för kulturarvsdiskursen.

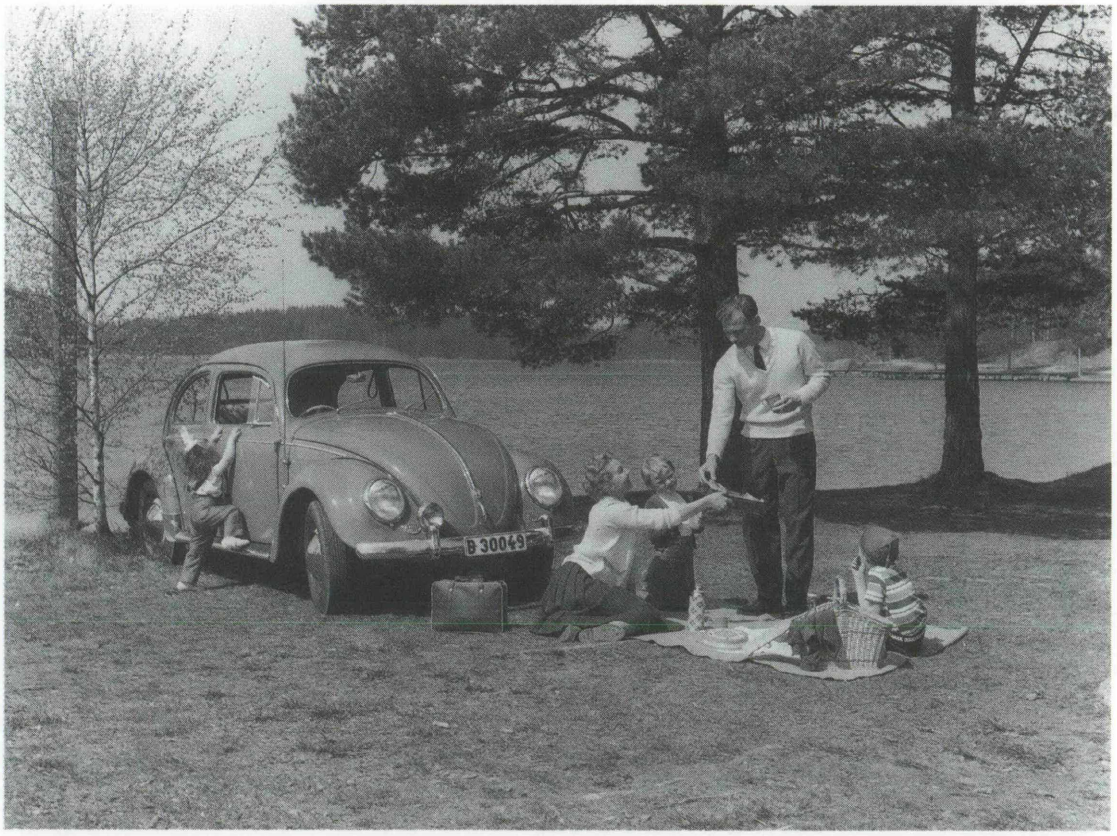
Storskaligheten är vårt industriella arv

Jag uppmanar därför landets museer att med större frenesi ta sig an femtioårsperioden 1935–1985 i den kommande satsningen på det industriella kulturarvet. Men vad kännetecknar denna period och vad bör vi i första hand satsa tid och pengar på? För det första måste både det materiella och immateriella kulturarvet beaktas i det kommande arbetet. Även om det är angeläget att rädda rivningshotade fabriker och andra anläggningar, liksom att finna nya användningsformer för nedlagda industriområden måste annat än byggnaderna beaktas. Idag är detta nog rätt självklart för oss alla.

Skalan ställer dock till problem. Så var det t ex i Norberg, där förslaget om ett bevarande av den stora Mimerlaven i grå betong från 1960 nyligen har gett upphov till en livlig och hätsk diskussion. Skalan slog också igenom i svårigheterna att få ägaren, Vattenfall, att acceptera ett bevarande av Ångkraftverket i Västerås, ett kraftverk från 1917 beläget ett stenkast från Västerås centrum. Efter kraftfulla insatser från länsmyndigheterna har byggnaderna nu räddats. Här hölls i september 1999 för övrigt *Energia,* en nationell "kraftsamling för industrisamhällets kulturarv" med Industrihistoriskt forum och länsstyrelsen i Västmanland som initiativtagare.

Anläggningarnas skala drar vid varje mer betydande insats enorma resurser. Det är risk att det varken finns tid eller pengar över för dokumentation och forskning eller för att samla in levnadsminnen och berättelser. Det måste dock göras parallellt. Annars förmår vi aldrig fördjupa perspektiven och skildra vardagsliv och tänkesätt.

Skalan kommer att begränsa insatserna. Men eftersom skalan är ett av de främsta kännetecknen för perioden får vi inte dra oss undan problemet.

Familj på bilutflykt.
FOTO UR GERT EKSTRÖMS SAMLINGAR

Skalan måste följaktligen hanteras i den kommande satsningen på det industriella kulturarvet. Storskaligheten var den dominerande tendensen under femtioårsperioden, och då inte bara i Sverige utan i hela den industrialiserade världen, i väst som öst. Stort var vackert och symbol för det moderna. Inte bara fabrikshallar och fabriksområden växte i storlek. Produktionsserierna blev allt längre, varor producerades i jättelika maskiner och fördes med stora lastbilar och fraktfartyg ut på växande marknader. Människor handlade i stora varuhus och gladdes över ett bättre liv och allt större bekvämlighet i storskaliga bostadsområden. Kapitalet växte och koncentrerades i händerna på några få stora ägarfamiljer, investmentbolag och banker. Små varuproducerande företag, banker och aktieägare utkonkurrerades. Landsbygd och småorter avfolkades. Små ideellt drivna föreningar slogs samman till stora, centralt styrda landsomfattande organisationer med stor makt.

Alla delar av arbets- och samhällslivet skulle under den 50-åriga högindustriella epoken slå in på storskalighetens gyllene väg. Människor förlita-

de sig på de stora organisationerna, storföretagen, och kände trygghet och glädje i det växande utbudet av varor. Små- och mellanstora jordbruk avvecklades. Småhantverk, småföretag och småindustrier slogs ut. Krigen var stora och världsomspännande. Vapnen dödade i stor skala och gravfälten blev gigantiska. Industrin och jordbruket fällde ut stora mängder gifter; miljön förstördes i stor skala. Skolor byggdes för massutbildning, sjukhus och andra inrättningar för massvård av gamla och sjuka. Så länge storskaligheten gav oss människor synbara fördelar funderade få av oss över eventuella baksidor med denna enda väg.

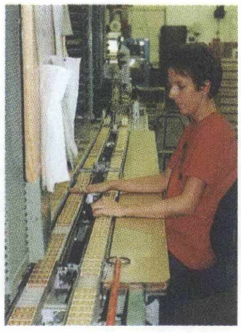
Endast inom två områden, *familjelivet och resandet,* hävdade sig den lilla skalan, ja snarast förstärkte den sin ställning. Kärnfamiljen och bilen blev två småskaliga frihetsventiler i den storskaliga och reglerade värld som etablerades med full kraft från slutet av 1930-talet. I en Volvo eller en SAAB kunde den moderna familjen på egen hand bestämma hastighet, färdväg och upplevelser. Att kärnfamiljen, trots tankar om motsatsen, flyttade fram sin position och bilen blev var mans egendom var kanske den ventil som det storskaliga samhället behövde för att hantera växande inre spänningar?

För att fördjupa kunskaperna om industrisamhällets historia, och på så vis bättre förstå oss själva, behöver vi fokusera mer på de femtio åren med storskalig modell för produktion, samhälle och liv.

Perspektiv på det högindustriella arbetslivet

Som forskare i ekonomisk historia och tidigare anställd vid Arbetets museum i Norrköping har jag ägnat mig åt att utforska och skildra arbetslivets historia under de senaste två hundra åren. Under den femtioåriga högindustriella epoken framträder ett arbetsliv som på en rad avgörande punkter skiljer sig både från det som vi känner från perioden före 1930-talet och från det arbetsliv som har vuxit fram under senare år. Bland kännetecknen kan särskilt nämnas:

Avsyning vid produktionslinje.
FOTO JOHAN FORSSBLAD

Det *stela produktionssystemet* var en förutsättning för en produktion i långa serier, dvs för massproduktion av standardiserade produkter för en massmarknad. Före 1930, i hantverk och småskalig industriproduktion, var idealet snarast skräddarsydda produkter för välkända kunder. Idealet har återkommit under senare år, åtminstone i den gamla industrivärlden.

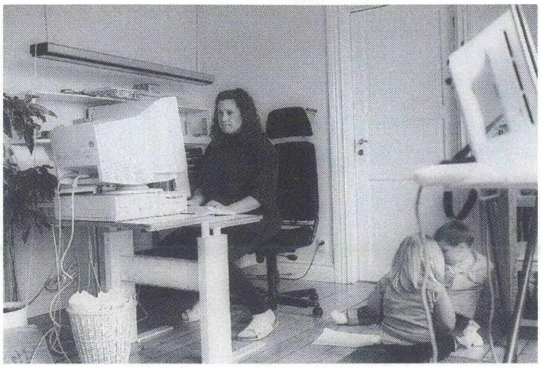
Massproduktionen förutsatte en rigorös *arbetsdelning och noggrann kontroll.* Människor bands i monotona arbetsuppgifter. De skulle behärska ett tydligt avgränsat moment och de skulle vara utbytbara, vilket innebar att de helst inte borde ha någon unik kompetens. Deras trygghet var de nationellt organiserade fackföreningarna och de offentliga trygghetssystem

Arbetsdelning och kontroll vid textilindustri, Mölnlycke Väfveri AB 1949.
FOTO KW GULLERS I NORDISKA MUSEETS SAMLINGAR

som efterhand byggdes upp. Idag efterfrågas personer med specialkunskaper vilket förutsätter en bredare kunskapsbas och mer flexibla lösningar i stort och smått. Förmågan att växla mellan arbetsuppgifter, att ta ansvar och lösa problem kräver att var och en skaffar sig en bred kompetensprofil, vilken ständigt bör byggas ut och fördjupas. Förändringen ökar kraven på en anpassning av de offentliga trygghetssystemen till individernas speciella behov.

Under den högindustriella femtioårsperioden fick *lönarbetet* en nästan total dominans, inte minst genom småjordbrukens och småföretagens ut-

Jobba hemma – möjlighet efter den högindustriella epoken.
FOTO TRULS NORD, TEKNISKA MUSEETS ARKIV

döende. Arbetslivet separerades från hemmet. Hemarbetet blev något vid sidan av, något som kvinnan utförde som komplement till mannens betalda sysslor, med tiden i ökad grad när hon var ledig från arbetet på kontor eller inom vård och omsorg. Hemmet blev en privat sfär som prisades men som samtidigt öppnades på vid gavel för en massiv kommersialism.

Femtioårsperioden kännetecknas av en strikt uppdelning mellan mäns och kvinnors arbetsuppgifter. Denna *könsuppdelning* är ingalunda upphävd men en påtaglig medvetenhet har åtminstone öppnat för en uppluckring av de förment givna gränser som få ifrågasatte och utmanade under femtioårsperioden.

Perioden kännetecknas också av en skarp gräns mellan *arbete och fritid.* Idag luckras denna gräns upp för ett snabbt växande antal förvärvsarbetande. Dels är det uppgiftsorienterade arbetet på väg tillbaka, dels växer distansarbetet, dels jobbar människor övertid på kontor och i hemmet i en omfattning som var otänkbar under femtioårsperioden. Till detta kan läggas att vi avsätter dagar och veckor på konferenser och för arbetsresor där vi umgås med arbetskamrater och andra under former som har likheter med hur den stora gruppen vandringsarbetare och tillfällighetsarbetare levde i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet.

De *sociala skillnaderna* minskade under den högindustriella epoken, även om de aldrig försvann helt och hållet. Sedan början av 1980-talet har tendensen varit den motsatta. Nu vidgas åter de ekonomiska och sociala skillnaderna i samhället. Det är samtidigt ett nytt klassamhälle som tar form, ett klassamhälle i och för sig grundat i ekonomiska förhållanden men som mer än tidigare faller tillbaka på om du har eller inte har ett arbete, i vilka nätverk du ingår och på din roll som konsument.

Att stanna vid sin läst och rätta sig efter normer och värderingar i den egna klassen och i det egna lokalsamhället var rättesnöret under femtioårsperioden. Idag är *sociala gränser, normer och politiska åsikter* inte lika givna och något som prompt måste följas. Omflyttningen, informationsflödet, resandet, förändrade umgängesformer och den förlängda och återkommande utbildningen undergräver sociala gränser och normer. Å andra sidan får släkt och vänner en växande betydelse, i likhet med under perioden före 1935. I ett nätverk med släkt, vänner och arbetskamrater odlar vi vår trygghet, dvs vi som har släkt, nära vänner och ett arbete.

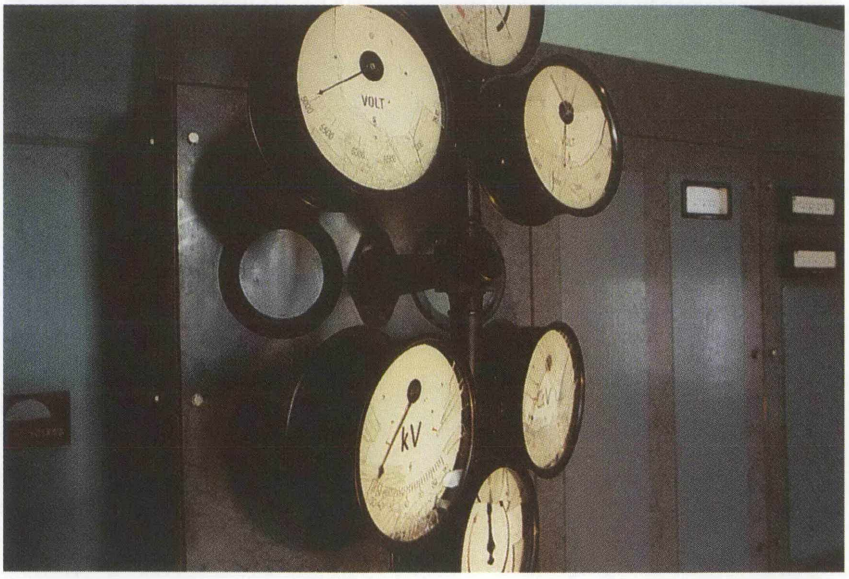
Under den högindustriella fasen skulle människor hålla sig till den egna klassens, det egna könets och lokalsamhällets grundläggande värde-

ringar och normer. Dagens informationsflöde, resande och flexibla arbetsliv undergräver detta. Det blir lika svårt att upprätthålla dem som under perioden 1870–1935, då omflyttningar var vanligt och otryggheten stor.

Stort och litet

Den stora skalan, den högindustriella epokens främsta kännetecken, är, liksom strävan efter stabilitet och kontroll, långt ifrån ett passerat stadium. Inte heller saknades det inslag av storskalighet före 1935. Självfallet fanns det stora företag, fabriker och bostadsområden långt tidigare och visst kommer storskaligheten att överleva millenniumskiftet. De övernationella organens makt har under senare årtionden snarare vuxit, samtidigt som inflyttningen till några få storstadsområden har tilltagit och storföretagen genom strategiska uppköp har blivit större och mäktigare. De känner inga nationella gränser utan kapitalet rör sig med stor hastighet över världen.

Men under senare år har den stora skalan ifrågasatts. I den *komplexa värld* vi nu fasar in i framstår småskaligheten som ett ideal inom allt fler områden. Regioner har blivit viktigare än nationer, informella nätverk viktigare än stora centralt styrda organisationer och stela system, rörelse och förändring viktigare än stabilitet, viljan och förmågan att ständigt förstärka kompetensen viktigare än själva kompetensen. Storföretagen blir förvisso allt större, men samtidigt allt mer löst sammansatta. Dagens framgångsrika industriföretag

Mäta det komplexa?
FOTO TONY BERGLUND

äger i första hand rätten till välkända och symbolladdade varumärken. De sitter inte som tidigare fast i ett invecklat system med råvaror, fabriker, distributionskanaler och hierarkiska arbetsorganisationer. Produktionen är organiserad i löst sammansatta, flexibla nätverk av specialiserade, formellt självständiga producenter. Varumärkesägarna knyter samman trådarna.

Kulturarvsdiskursen

Bilen och kärnfamiljen försvarar i vår tid väl sin plats och tolkas idag in i kulturarvsdiskursen. De ses som något positivt och framåtsyftande under 1900-talets storskaliga epok. I kontrast till samtidens "nya sköna IT-värld" urskiljer sig femtioårsperioden 1935–1985 som något avgränsat speciellt. Vårt samhälle och tänkande är delvis format i denna period och mycket bär vi med oss in i 2000-talet, däribland äldre fabriksområden, transportsystem, miljögifter, arbetsskador, lagar och regleringar, värderingar och normer samt synen på oss själva och på andra. Även om vi idag rör oss bort från epokens kännetecken kommer den värld vi byggde under de fem årtiondena begränsa utrymmet för vårt tänkande och handlande under lång tid framöver. Inte minst av detta skäl är det av vikt att försöka förstå denna period i hela dess vidd och se till att lämningarna utforskas, tolkas och i någon mån blir föremål för bevarandeinsatser.

REFERENSER

Allvin, Michael, et. al (1998) *Gränslöst arbete eller arbetets nya gränser.* Delstudie 1. Arbetslivsinstitutets rapport 1998:21.

Andersson, Åke E & Sylwan, Peter (1998) *Framtidens arbete och liv.* Stockholm.

Dahmén, Erik (1992) "Den industriella utvecklingen efter andra världskriget" i *Sveriges Industri.* Stockholm.

Historisk statistik för Sverige (1960) SCB, Stockholm.

Hobsbawm, EJ (1997) *Ytterligheternas tidsålder: det korta 1900-talet: 1914–1991.* Stockholm.

Isacson, Maths (1998) "Det flexibla arbetets renässans", *Framtider nr 3/98.*

Isacson, Maths & Nisser, Marie (1998) "Industrisamhällets omvandling – en utmaning", *Bebyggelsehistorisk tidskrift nr 36.*

Larsson, Mats & Olsson, Ulf (1992) "Industrialiseringens sekel" i *Sveriges Industri.* Stockholm.

Magnusson, Lars (1996) *Sveriges ekonomiska historia.* Stockholm.

Schön, Lennart (1999) Nationalräkenskapsmaterial, Ekonomisk-historiska institutionen vid Lunds universitet.

